

SARAYBOSNA GAZİ HÜSREV BEY KÜTÜPHANESİ
AYETE'L-KURSİ TEFSİRLERİ¹

Doç. Dr. Burhan BALTACI²

ÖZET

Osmanlı tefsir geleneği içerisinde önemli bir yer tutan müstakil ayet tefsirlerinin her biri tek tek incelenmeye ve araştırmaya değer niteliktedir. Bu alanda yapılacak çalışmalar Osmanlı tefsiri hakkında bizim açımızdan karanlıkta kalmış olan ciddi bir ilmî birikimi ortaya çıkaracaktır. El yazması eserler kültürümüzün etkilerini takip etme açısından önemli birer ipucu niteliğindedir. Bu çalışmamızda Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesinde bulunan 7167/2 nu.da kayıtlı Tefsîru Ayeti'l-Kursî ve R-2856/5 nu.da kayıtlı Terceme Ayeti'l-Kursî isimli eserler karşılaştırılacaktır. Ayet tefsirleri kaleme alınırken genel anlamda klasik tefsir usulünde kullanılan usulün takip edildiğini müşahede etmekteyiz. Buna göre, ayette yer alan kavramların anlaşılması için filolojik tahliller yapılmaktadır. Burada modern bilimsel anlayışta olduğu gibi kaynak verme durumu çok azdır. Bazen kaynak olarak kullanılan eserlerin eser ismi ya da müellif isminin zikredildiği görülmektedir. Bu araştırmamızda Tefsîru Ayetil-Kursî isimli eser incelenecek ve bu eserin bilimsel değeri ile Tefsir ilmi açısından önemi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Ayet, Tefsir, El Yazması, Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, Ayete'l-Kursi.

ABSTRACT

Each distinct verse description which has an important role in Ottoman tafsir tradition is worth to be examined and researched one by one. Studies in this field will reveal a significant accumulation of knowledge on Ottoman tafsir which was in the dark for us. Manuscripts serve as an important lead to follow the traces of our culture. This study will try to comparison the manuscripts called Tefsîru Ayetil-Kursî registered as 7167/2 and the manuscript called Terceme Ayeti'l-Kursî as R-2856/5 in Sarajevo Gazi Husrev Bey Library Manuscripts. We observe that classical tafsir method is generally followed when writing the description of verses. Therefore, philological analysis is examined to understand the terms in the verse. Contrary to modern scientific understanding, citing is rare in this field. It's observed that sometimes work title or the author name of the manuscript used as a source is cited. When expounding the verses, other Quran verses related to that topic are also referred. This research manuscripts called Tefsîru Ayetil-Kursî and Terceme Ayeti'l-Kursî will be examined and their scientific value and their importance in Tafsir will be revealed.

Keywords: Ayat, Hermeneutics, Tafsir, Manuscript, Sarajevo Gazi Husrev Bey Library, Ayat Al-Kursî.

¹ Bu Makale 27-29 Ekim 2018 tarihleri arasında Manavgat-Antalya'da düzenlenen ASEAD 4. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda sunulan bildiriden geliştirilmiştir.

² Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, e-posta: baltaci@kastamonu.edu.tr

GİRİŞ

Saraybosna Gazi Hüsrev Kütüphanesi El Yazması Eserler 7167/2 nu.da kayıtlı Tefsîru Ayeti'l-Kursî ve R-2856/5 nu.da kayıtlı Terceme Ayetel-Kursî isimli eserler Bakara suresi 255. ayet olan ve “Ayete'l-Kursî” olarak isimlendirilen ayetin tefsiridir.³ Ayetin metni şu şekildedir. “اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ” Ayetin anlamı Kur’ân Yolu isimli tefsirde şu şekilde ifade edilmiştir: “Allah, ondan başka tanrı yoktur; diridir, her şeyin varlığı ona bağlı ve dayalıdır. Ne uykusu gelir ne de uyur. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi onundur. Onun izni olmadıkça katında hiçbir kimse şefaata edemez. Onların önlerinde ve arkalarında olanları o bilir. Onun ilminden hiçbir şeyi -dilediği müstesna- kimse bilgisi içine sığdıramaz. Onun kürsüsü gökleri ve yeri içine almıştır. Onları korumak kendisine zor gelmez. O yücedir, mutlak büyüktür.”⁴

1. R-2856/5 NU.DA KAYITLI TERCEME AYETEL-KURSÎ

Katalog verilerinde eserin ismi “ترجمة آية الكرسي بالتركية” *Tercemetu Ayeti'l-Kursî bi't-Turkiyye* (*Targama Aya al-Kursi bi at-Turkiyya*) şeklinde yer almaktadır. Yine katalogda Bakara 255. ayetin, Ayete'l-Kursî'nin (Ajeti-Kursi) tefsiri olduğu ve 61b-62b varaklar arasında yer aldığı belirtilmektedir. (Popara, 2001, IX, 527-528.) R-2856 nu.da bulunan bir mecmuanın beşinci risalesidir. Katalog sıra numarası 5802'dir. Nesih hattıyla siyah mürekkeple yazılmış ayetlerin kırmızı mürekkeple üstü çizilmiştir. Metin kırmızı bir çizgi ile çerçevelidir. Eserin de içinde yer aldığı *Mecmua*'nın birinci risalesi müellifi bilinmeyen bir ilmihaldir (1a-5b). İkinci risale *Hoda Rabbum* isimli bir eser (6a-12a), üçüncü risale *Namazlık* isimli bir eser (12b-40b), dördüncü risale *İlmihal-Muhtasar Hulviyyât* (*‘Ilm-ihal-Muhtasar Hulwiyyat*) (41a-61a), beşinci eser değerlendirmemize konu olan eser, altıncı eser *Bâbu Şurûti's-Salât* isimli eserdir (63b-79a). (Popara, 2001, IX, 526-528.)

³ Bu makalede değerlendirmesi yapılan Ayete'l-Kursî tefsirlerinden bir tanesi olan 7167/2 nu.da kayıtlı eser hakkında müstakil bir çalışma; “El Yazması Eserler Örneğinde Balkanlarda Türk Kültürünün İzleri -Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi 7167/2 nu.da Kayıtlı Tefsîru Ayeti'l-Kursî İsimli Eser-” başlığı ile UKDA ve Uluslararası Vizyon Üniversitesi tarafından Üsküp /Makedonya’da 27-29 Eylül 2018 tarihlerinde düzenlenen *I. Uluslararası Türk Kültürü ve Dili Sempozyumu'nda (Balkanlar)* tebliğ olarak sunulmuş ve International Journal of Language Academy’de yayımlanmasına karar verilmiştir. Bu çalışmamızda ise adı geçen eser de dâhil olmak üzere Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesindeki Ayete'l-Kursî tefsirleri incelenmiştir.

⁴ <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/262/255-ayet-tefsiri> (05.08.2018)

2. 7167/2 NU.DA KAYITLI TEFSİRÜ AYETİ'L-KURSÎ

Katalog verilerinde eser, R-7167 nu.da bulunan bir mecmuanın ikinci risalesidir. 7167/2 nu.da 24b-26a varaklar arasında kayıtlıdır. Katalog numarası 6065'dir. Mecmua'nın birinci risalesi olan ve Candaroğlu İsmail Bey'e ait olan *Hulviyyât* (Karagöz, 2014: 6-31) isimli eserin özetlenmiş olan *İlm-i Hâl-Muhtasar Hulviyyât* adlı eserin (Gazi Hüsrev Kütüphanesi Yazmaları, 7167/2, vr.1b-24a) istinsah tarihi katalog verilerinde 1204/1789 olarak yer almaktadır (Lavić, 2002: X, 224). Bu eserler aynı müstensih tarafından istinsah edilmiş ise üzerinde çalışacağımız risale de aynı tarihte veya yakın bir tarihte istinsah edilmiş olabilir. Mecmua'da yer alan üçüncü eser *Tecvîd* (vr. 30a-33b), dördüncü eser *Bâbu'ş-Şurût ve's-Salât* (vr. 34b-47b), beşinci eser *İlm-i Hâl li-Mechûl* (vr. 48a-62) adıyla kaydedilmiş müellifi bilinmeyen bir ilm-i hâl bulunmaktadır.

Eserin Risaledeki ismi “Hâzâ Tefsîru Ayeti'l-Kursî” şeklindedir (Gazi Hüsrev Kütüphanesi Yazmaları, 7167/2, vr. 24b.). Türkçede besmele ile beraber en yaygın olarak kullanılan ayet ismi Bakara Suresi 255. ayete ad olan “Ayetu'l-Kursî”dir. Bu isim ilgili ayette yer alan “Kursî (كُورْسِي)” kelimesinin “ayet” lafzı ile beraber kullanımından oluşan ve “Kursî Ayeti” anlamına gelen “Ayetu'l-Kursî” ibaresinin yaygın olarak kullanılan şeklidir. Biz bu çalışmamızda hem aslî şekline uygunluğu hem de Türkçede yaygın olarak kullanılan ifadeyi çağrıştırmaları hasebiyle “Ayete'l-Kursî” şeklinde kullanımı tercih edilmektedir. (Baltacı, 2011, 26 vd.) Katalog bilgilerinde eserin ismi “*Tefsîru Ayeti'l-Kursî ve Ba'di's-Suver min Cüz'i 'Amme* (Tafsir Aya Al-Kursiwa Ba'd Suwar Min Guz Al-Amm)” şeklindedir. (Lavić, 2002, X, 224). Eser, devam eden sayfalarla birlikte isimlendirildiği için katalog verilerinde vr. 24b-29b arasında gösterilmiştir. Araştırmamıza konu olan eser 24b-26a varaklar arasında yer aldığı için biz bu varaklar arasını göstermeyi tercih ettik. Katalog bilgilerinde 10,5 x 5,7 ebadında 9 satır, nesih yazı ile yazıldığı belirtilmektedir. İstinsah yılı ve yerinde dair bilgi olmadığı ifade edilmektedir. Eser siyah mürekkeple, yorumlanan ayetin kelimeleri ise kırmızı ile yazılmıştır. Dili eski Türkçedir (Osmanlıca). Yazarına ve müstensihine dair metinde ve katalogda bir kayıt bulunmadığı için tarafımızdan bilinmemektedir. Metin kırmızı bir çerçeve ile sınırlandırılmıştır.⁵ Katalog bilgilerinde eserin sonunun eksik olduğuna dair bir ifade var ise de (Nepotpuno na kraju) bu 29b'nin sonu ile ilgilidir. Çünkü bizim araştırmamıza konu

⁵ Araştırmacılar için katalogda yer alan bilginin orijinal haline burada yer vermekte yarar görmekteyiz. “Komentar ajeta iz sure Bekare, te posljednjih nekoliko sura iz Amme džuzua, na turskom jeziku, od nepoznatog autora. Nepotpuno na kraju. ... (Eserin ilk ve son cümlesi) ... Dimenzije teksta 10,5 x 5,7; 9 redaka. *Nash*, krupan. Mastilo crno, riječi koje se komentarišu nadvučene crvenom linijom. Tekst uokviren debljom linijom crvene boje. Nema podataka o prepisivaču, godini ni mjestu prepisa.” (Lavić, 2002, X, 224)

olan kısmın sonunda eser sona ermektedir ve bir eksik görünmemektedir. (Lavić, 2002, X, 224.)

Eserin ilk cümlesi katalogda, “أوله: هذا تفسير آية الكرسي اعوذ بن صفنورم التجا ايدر” şeklinde yer almaktadır. Burada yer alan “صفنورم” kelimesinde “fâ” harfi yerine “ğayn” harfi olmalı ve “eûzu” kelimesinin anlamı olan “صفنورم” “sığınırım” ifadesi olmalıdır. (Kelime her iki eserin katalog bilgilerinde de yanlış okunmuştur.) Katalogda eserin son cümlesi olarak verilen ibare ise 29b’de yer alan cümle olmalıdır. İncelediğimiz eser 26a’da sona erdiği için ve bu cümle araştırmamızla alakalı olmadığından dolayı bahsine gerek görülmemiştir.⁶

3. ESERLERİN ORTAK METNİ

Metin incelemesi yapılırken 7167/2 nu.da kayıtlı Tefsîru Ayeti’l-Kursî isimli eser ana metin kabul edilmiş; R-2856/5 nu.da kayıtlı Terceme Ayetel-Kursî isimli eserdeki farklılara ise işaret etmekle yetinilmiştir.

7167/2 nu.da kayıtlı eserin metni aşağıdaki şekildedir.⁷

(vr. 24b)⁸ “Hâzâ Tefsîru Ayeti’l-Kursî⁹

(عود) Ben sığınırım iltica ederim (بِالله) Allah Semî-i Karîb’e (من الشيطان الرجيم) merdûd olan şeytan-ı racîmin şerrinden (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) ve dahi ben bed’ edip, yani başlarım dünya ve ahiret nimetlerin verici Allah Azimüş-şan’ın ism-i şerifiyle (الله) Tanrı (تَكْرَى) Teâlâ (لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ) ibadete layık ve müstahak bir zat ve bir mevcut yoktur,

(vr. 25a) illâ (sadece) o Allah vardır (الْحَيُّ الْقَيُّومُ)¹⁰ kâim bi-zâtihî mukîm li-gayrihîdir (لَا لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ) göklerin ve fütur ve nevm ona arız olmaz (تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ)¹¹

⁶ Yukarıdaki ibarenin okunuşu ve anlamı: “Evveluhû: Hâzâ Tefsîru Ayeti’l-Kursî (Eserin başı: Bu “Ayete’l-Kursî” tefsiridir. Eûzu, ben sığınırım ilticâ ederim...)” (Lavić, 2002, X, 224).

⁷ Parantez içleri tefsir edilen ve metinde üstü kırmızı ile çizilen kelimeleri, parantez dışları ise ayet metnini açıklayan Türkçe ifadeleri içermektedir. Türkçe kısımdaki parantez içi açıklamalar ve noktalama işaretleri yanlış anlamayı gidermek için konulmuştur. Metne ait değildir. Bir sayfadan diğerine geçişte paragraf yapılmış, cümle sona ermediği için sayfa geçişlerinde noktalama işaretine yer verilmemiştir.

⁸ Parantez içinde verdiğimiz bu rakamlar incelememize konu olan eserlerin varak numaralarıdır. Varak numarasından sonra o sayfadaki metne yer verilmiştir. R-2856/5 eserin başlangıç sayfası vr.61b’dir.

⁹ “Bu, Ayete’l-Kursî tefsiridir.” anlamına gelen eserin başlığı olarak kabul edebileceğimiz bu cümle Arapça olarak yazılmıştır (vr. 24b). R-2856/5 nu.da kayıtlı Terceme Ayetel-Kursî isimli risalenin ilk sayfasında başlık bulunmamaktadır (vr. 61b).

¹⁰ R-2856/5 eserin vr. 62a burada başlamaktadır.

¹¹ Parantez içinde yer alan ayetten alınan kelime asıl nüshada sehven “لَا تَأْخُذُحُو” şeklinde yazılmıştır. (Gazi Hüsrev Kütüphanesi Yazmaları, 7167/2, vr. 25a). Biz ayetteki kelimenin doğrusu olan “لَا تَأْخُذُهُ” şeklinde yer verdik. Parantez içinde yer verdiğimiz kısımlarda bazı küçük hareke hatalarının yerine doğrusunu yazdık. R-2856/5 eserin vr. 62a’da ise doğru yazılmıştır.

yerlerin dâhilinde ve haricinde olan cümle eşya (her şey) ona mahsustur (مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا) kimdir ol, kim¹² şefaata edebile hazretinde (huzurunda)

(vr. 25b) illa (sadece) onun izniyle eder (يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ) mahlukatın işleyeceklerini ve işlediklerini cümle (tamamını) bilir¹³ (وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ) ve dahi bunlar onun ilminden bir¹⁴ şey ihata edip bilmezler illa meğer ki bilmelerini dileye (وَسِعَ) (وَلَا يُؤَدُّهُ حِفْظُهُمَا) Allah Teâlâ'nın kürsisi semavat u arzı muhit oldu (كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ) ve dahi ona sıklet vermez

(vr. 26a) semavat u arzın hıfzı (وَهُوَ الْعَلِيُّ) ve dahi Allah Teâlâ endâd ve eşbâhtan münezzektir (الْعَظِيمِ) azamet u celal sahibidir.

Metin okumamız neticesinde vardığımız sonuca göre, eserler -her ne kadar isimleri farklı olsa da- aynı eserin istinsah edilmiş farklı nüshalarıdır. Basit eksiklikler ve bazen yüklem eksik yazılması eserlerin istinsah olduğunu göstermektedir. Eserlerden ortak bir metin üretilebilmektedir. İstinsahta atlanan veya eksik yazılan kısımlar bunu göstermektedir.

4. ESERLERİN İSMİ VE MÜELLİFİ

Eserlerin müellifi belli değildir. Müellifinin belli olmaması eserin anlaşılması ve değerlendirilmesi açısından bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Fakat el yazması eserlerde bu sıkça karşılaştığımız bir durumdur. Yazar bazen isteyerek ismine yer vermezken bazen de bu tefsirler müellif nüshası gibi başkaca metinlerden istinsah edildiği için müellif bilgisine rastlanmamaktadır. R-2856/5 nu.da kayıtlı eserin ismi metinde bulunmamaktadır. Basılı katalogda *Terceme Ayetel-Kursî* ismi yer almaktadır. 7167/2 nu.da kayıtlı eserin ismi “Hâzâ Tefsîru Ayeti'l-Kursî (Bu, Ayete'l-Kursî tefsiridir.)” şeklinde yer almaktadır. İsimlendirmeler bazen müellife bazen de müstensihe ait olmaktadır. Metnin dibacesinde veya ferağ kaydında bulunmayan isimlere ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir. Bu eserin ismi de her ne kadar metnin üst kısmında yer alsada metnin dibacesinde veya ferağ kaydında bulunmadığından dolayı müellife ait olup olmadığı kesin değildir.

7167/2 nu.da kayıtlı eserin ismi her ne kadar *Tefsîru Ayeti'l-Kursî* olarak tefsir ismi ile adlandırılmış ise de, R-2856/5 nu.da kayıtlı eserin katalogdaki *Terceme Ayetel-Kursî* ismi daha isabetli bir adlandırmadır. Çünkü eserler tefsirden ziyade meal tefsir diyebileceğimiz tarzda meal ağırlıklıdır.

¹² R-2856/5 eserde ikinci “kim” kelimesi yoktur (vr. 62a).

¹³ R-2856/5 eserde “mahlûkatın işleyeceklerini ve işlediklerini cümle...” şeklinde yer almaktadır, “bilir” kelimesi atlanmıştır (vr. 62a).

¹⁴ R-2856/5 eserin vr. 62b burada başlamaktadır.

5. ESERLERDEKİ BAZI KAVRAMLAR

7167/2 nu.da kayıtlı eserin başlığı Arapçadır. R-2856/5 nu.da kayıtlı eserde başlık yoktur. Diğer kısımlar her iki eserde de Türkçedir. Kısa bir eser olması hasebiyle her iki nüshaya da “ayetin yorumlu mealidir” diyebiliriz. Genelde Türkçe kelimeler kullanılmakla beraber eserlerde yazıldığı dönemde kullanılan bazı Arapça kelimeler ile din dilinde kullanılan kavramlar da kullanılmıştır. Bunları kısaca açıklamakta yarar vardır.

Allah: Eserlerde eûzu'nün şerhinde Allah kelimesini aynıyla kullanmayı tercih ederken bismelenin açıklanmasında “Tanrı” olarak açıklamıştır. Geleneğimizde de Allah isminin tefsiri genelde besmele tefsiri esnasında yapılmıştır. Bunun örneklerine besmele tefsirlerinde rastlamaktayız (Baltacı, 2016, 399-402). Müstakil besmele tefsirlerinde Allah kelimesi hakkında geniş açıklamalar yapılmıştır. Burada dikkat çekici olan Allah isminin “Tanrı (تغرى) Teâlâ” olarak açıklanmasıdır. “Teâlâ” kelimesi Arapça bir kelime olmakla beraber Türkçe “Tanrı” kelimesine eklenerek kullanılabilmiştir. Günümüzde Tanrı ve Allah kelimelerinin günlük kullanımda sanki ayrı varlıkların isimleri gibi algılanmasına karşın bu eserde aynı varlığa ad olan bu iki kelime rahatlıkla birlikte kullanılmaktadır. Bu kullanım, eserin yazıldığı dönemde din dilindeki rahatlığı bize göstermesi açısından önemlidir.

Azamet u celâl: Allah'ın büyüklüğünü ve yüceliğini ifade eden “azamet” “Azîm” ismi ile bağlantılıdır. Allah'ın isimlerinden olan azîm, "emirlerine hiçbir şekilde karşı gelmek mümkün olmayan ve âciz bırakılmayan, zatının ve sıfatlarının mahiyeti anlaşılmayacak kadar ulu varlık" manasını ifade eder. (Ulutürk, 1988, 134). Allah'ın kahr ve gazabına delalet eden isim ve sıfatları için kullanılan bir tasavvuf terimi ise “celâl”dir (Uludağ, 1993, VII, 240).

Endâd ve eşbâh: “denkler ve benzerler” anlamına gelen Arapça iki kelimedir.

Fütûr: Ara vermek aralık bırakmak anlamına gelen Arapça bir kelimedir.

İbadet: Arapça aslı “عبد” kökünden türemiştir. Kelimenin kökeni “kulluk” anlamına gelmektedir. Kur'an'da Allah'a kulluk anlamında “ ‘a-b-d’ kökünün anlamı; “Varlığına ve birliğine inanılan Tanrı'ya gönülden boyun eğmek, onun için çalışmak, emirlerini emredildiği şekilde, samimiyet ve sadakatle yerine getirmektir.” Diller arasında kavram geçişi bilinen bir gerçekliktir. Bir dilden başka bir dile kavramlar geçerken aynı anlam alanı ile geçtikleri gibi, bazen anlam genişlemesi bazen de anlam daralmasına uğramaktadırlar. “Kulluk” anlamına gelen “ibâdet” kelimesi de böyledir. Öncelikle şunu belirtelim ki, dinî konular iman, ibadet,

muamelat ve ahlak olarak ana başlıklar altında toplanır. Görüldüğü gibi Türkçede “ibadet” bu başlıklardan sadece bir tanesidir.

Kur’ân’da ifadesini bulan Arapça “عبادة/‘ibâdet” kelimesi ise yukarıda sayılan hususların tamamını içine almakta ve “kulluk” olarak çevirmek daha isabetli olmaktadır. Müellifin “ibadet” kelimesi ile kastı da “kulluk” kelimesinin ifade ettiği anlam alanıdır (Halîl b. Ahmed, 2003, III,83; Râğıb, ts., s.319).

İlticâ: Arapça kökenli olan “ilticâ” kelimesi “yönelmek, sığınmak” anlamına gelir.

Kâim bi-zâtihî: Allah’ın varlığının kendinden olması başka birine ihtiyaç duymaması anlamına gelir. Kalam ilminde Allah’ın zâtî sıfatları arasında sayılan “kıyâm bi-nefsihî”nin bir başka deyişle ifade edilmesidir. Eserde “الْحَيُّ الْقَيُّومُ /el-Hayyu’l-Kayyûm” ibaresi bu şekilde açıklanmaktadır. Ayette geçen kelimeler itibariyle “el-hayy” ve “el-kayyûm” Allah’ın iki ayrı sıfatıdır. Ayetteki “el-kayyûm” kelimesi “mukîm li-gayrihî” olarak açıklanmıştır. Şimdi “el-hayy” kelimesinin açıklaması ile devam edelim. Ayetteki “el-hayy” kelimesi Allah’ın hayat sahibi olmasına delalet eder. Eserlerde Allah’ın hayat sahibi olması anlamına gelen “el-hayy” sıfatını “kıyâm bi-nefsihî” sıfatını çağrıştıran “kâim bi-zâtihî” ile tefsir edilmiştir.

Karîb: Allah’ın her şeye yakın olduğunu ifade eden bir kavramdır.

Kürsî: Kürsî terim olarak “naslarda Allah’a atfedilen ve ilâhî hükümlerini ifade eden mânevî yahut nesnel varlık” diye tanımlanır. Kürsî, Kur’an’da yer aldığı iki ayetin birinde Allah’a nispet edilmiş ve O’nun kürsîsinin göklerle yeri kuşattığı belirtilmiştir (el-Bakara: 2/255). (Yavuz, 2002, XXVI, 572-573)

Mukîm li-gayrihî: Bu ifade İslami ilimler geleneğinde “kâim bi-zâtihî” ile birlikte kullanılmaktadır. Geleneğimizde genelde Allah’ın “el-Kayyûm” sıfatı açıklanırken bu ifadeler kullanılmaktadır. Kadim gelenekte yer bulan bu kavramın (Tahâvî, 1995, s.9.) kullanımını günümüz eserlerinde de devam etmektedir. (Eşkar, 1999, s.205.)

Münezzeh: Her türlü eksik ve noksan sıfattan “tenzih edilen, tenzih edilmiş” anlamına gelir. “Tenzih” ise sözlükte “her türlü kötü ve nâhoş şeyden uzak olmak” anlamındaki nezâhet kökünden türemiştir. “Tenzih” “kusur ve ayıplardan uzaklaştırmak” demektir. Terim olarak “zât-ı ilâhiyyenin âcizlik, eksiklik ve yaratılmışlık özelliklerinden arınmış olduğunu benimseyip ifade etme” şeklinde tarif edilir (Yurdagür, 2011, XL, 472). Bu kelime Allah’ın bu tür sıfatlardan ve özelliklerden uzak olduğunu ifade etmek için kullanılır.

Nevm: Uyku anlamına gelen Arapça bir kelimedir.

Semâvât ve arz: “Gökler ve yeryüzü” anlamına gelen Arapça iki kelimedir.

Semî‘: Allah’ın her şeyi duyma sıfatını ifade eden bir kavramdır.

Şefaât: Ahirette Allah'ın izni ile iman edenlerin hayrına olarak gerçekleşecek olan özel durumlardır. Ahirette kimlerin kimlere şefaâtçi olacağı hususu İslam düşünce geleneğinde tartışılmıştır (Yavuz, 2010, XXXVIII, 412-415).

6. AYETE'L-KURSİ TEFSİRLERİNDE MÜELLİFİN YORUM TARZI

Yukarıda da ifade edildiği gibi Ayete'l-Kursi tefsiri meal tefsir hüviyetindedir. Bu sebeple her bir ayetin tefsiri bulunmamaktadır. Tefsire konu olan Bakara suresi 255. ayet Allah inancı ile alakalı olduğundan ayetin tefsiri den itikadî yönü ağır basan bir tefsirdir.

İtikadî tefsirlerde tenzihçi ve yorumcu yaklaşım olmak üzere iki tür tefsir/yorum biçimi ile karşılaşmaktayız. (Demirci, 2015, s.197 vd.) Eserin yazarının öne çıkardığı yaklaşım tarzı tenzihçi yaklaşım tarzıdır. Bu yaklaşımda haberi sıfatları ihtiva eden ayetlerin veya kelimelerin (müteşabih) tefsir edilmekten/yorumlanmaktan ziyade yorumsuz bırakılması söz konusudur.¹⁵ Ayetin tefsirinde yazar “وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ” ayetin tefsirinde “كُرْسِيُّهُ /kürsiyyuhû” kelimesini açıklarken “Allah Teâlânın kürsîsi” olarak tefsir etmektedir. Yani yorumlamaksızın aynıyla bırakmayı tercih etmiştir (vr. 25 b).

Müfessirin itikadî bakış açısını yansıtan bir başka ifadeye “وَهُوَ الْعَلِيُّ” ibaresinin tefsirinde rastlamaktayız. Tefsirde “Allah Teâlâ endâd ve eşbâhtan münezzehtir” denilmektedir. Bu ifade ile yazar, İslam düşünce geleneğinde “müşebbihe ve mücessime”¹⁶ olarak adlandırılan antropomorfist yorumlara katılmadığı belirtmektedir. Allah'ı insan biçimci tasavvur eden bu anlayışların karşısında olan düşünceye sahip müfessirler bu hususu bazen açıkça dile getirirken bazen de kapalı ifadelerle görüşlerini serdetmişlerdir. “Allah Teâlâ endâd ve eşbâhtan münezzehtir” ifadesi de müfessirin itikadi açıdan fikirlerinin anlaşılması için bizlere ipucu vermektedir.

¹⁵ Haberi sıfatlarla alakalı konular tenzihçi yaklaşımın ilkeleri “takdis, tasdik, aczi itiraf (kabullenmek), soru sormamak, imsak (yorum yapmamak), keff (bu tür meseleleri düşünmemek), marifet ehline teslim (güvenmek)” olmak üzere yedi maddeden müteşekkildir. (Geniş bilgi için bkz. Gazzâlî, ts., s.319-355).

¹⁶ “Müşebbihe” “Allah'ı yaratıklara veya yaratıkları Allah'a benzeten yahut bu sonuçları doğurduğu ileri sürülen inançları benimseyenleri ifade eder.” “Müşebbihe” hakkında bilgi için bkz. Yavuz, 2006, XXXII,156-158; <https://islamansiklopedisi.org.tr/musebbihe> (09.11.2018). “Mücessime” ise “Allah'ın sadece zihinde değil gerçekte de mevcut olduğunu belirtmek ve insan aklının soyut bir varlığı tasavvurdaki aczi karşısında zihinde bir fikir uyandırmak üzere Allah'a arş üzerinde karar kılma (istivâ), yukarıdan aşağıya inme (nüzü'l) gibi fiillerle; el, yüz, göz (yed, vech, ayn) gibi organlar nisbet eden” guruplar hakkında kullanılan bir ifadedir. “Mücessime” hakkında bilgi için bkz. Üzümlü, 2006, XXXI, 449-450). <https://islamansiklopedisi.org.tr/mucessime> (09.11.2018).

SONUÇ

Bu çalışmamızda Saraybosna Gazi Hüsrev Kütüphanesi El Yazması Eserler 7167/2 nu.da kayıtlı *Tefsîru Ayeti'l-Kursî* isimli risale ile R-2856/5 nu.da kayıtlı Terceme Ayetel-Kursî isimli risale incelenmiştir. Eserler Bakara suresi 255. ayet olan ve “Ayete el-Kursî” olarak da isimlendirilen ayetin tefsiridir. Kütüphanelerimizde müstakil olarak bir ayetin tefsirinde hasredilmiş olarak bulunan pek çok ayet tefsiri vardır. En fazla tefsire tabi tutulan ayet -besmele ile beraber- çalışmamıza konu olan Ayete'l-Kursî'dir.

7167/2 nu.da kayıtlı eserin ismi her ne kadar *Tefsîru Ayeti'l-Kursî* olarak tefsir ismi ile adlandırılmış ise de, R-2856/5 nu.da kayıtlı eserin katalogdaki Terceme Ayetel-Kursî ismi daha isabetli bir adlandırmadır. Çünkü eserler tefsirden ziyade meal-tefsir diyebileceğimiz tarzda meal ağırlıklıdır.

Bu eserlerin dili Türkçe olmakla beraber eserde bazı Arapça kelimeler ile dinî kavramlar kullanılmıştır. Bu kavramların açıklamasını yapmaya çalıştık. Eserde yazar ayeti tefsir ederken yorumcu yaklaşım tarzı yerine tenzihçi yaklaşım dediğimiz özellikle müteşabih kavramları yorumlamayı tercih etmeyen, aynen kabul eden yaklaşımı tercih etmiştir. Bu yaklaşım selefî yaklaşımı olarak isimlendirilse de İslam ilimler geleneği içerisinde bu bakış açısını benimseyen ilim adamları da bulunmaktadır.

Müellifinin belli olmaması eserin anlaşılması ve değerlendirilmesi açısından bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Fakat el yazması eserlerde bu sıkça karşılaştığımız bir durumdur. Yazar, bazen isteyerek ismine yer vermezken bazen de bu tefsirler müellif nüshası gibi başkaca metinlerden istinsah edildiği için müellif bilgisine rastlanmamaktadır. İsimlendirmeler bazen müellife bazen de müstensihâye ait olmaktadır. Metnin dibacesinde veya ferağ kaydında bulunmayan isimlere ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir. 7167/2 nu.da kayıtlı eserin ismi de her ne kadar metnin üst kısmında yer alsada da metnin dibacesinde veya ferağ kaydında bulunmadığından dolayı müellifine ait olup olmadığı kesin değildir. Metin okumamız neticesinde vardığımız sonuca göre, eserler -her ne kadar isimleri farklı olsa da- aynı eserin istinsah edilmiş farklı nüshalarıdır. Basit eksiklikler ve bazen yüklem eksik yazılması eserlerin istinsah olduğunu göstermektedir. Eserlerden ortak bir metin üretilebilmektedir. İstinsahta atlanan veya eksik yazılan kısımlar bunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- BALTACI, B. (2011). “Osmanlı Dönemi Âyet Tefsirleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 9, sy. 18, ss. 405-417, İstanbul.
- BALTACI, B. (2013). *Müstakil Ayet Tefsirleri -Kastamonu Yazmaları-*, Emin Yay., Bursa.
- BALTACI, B.(2011) “Kur’ân Ayetlerini İsimlendirme Geleneği,” *Çukurova Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 11, sy. 1, ss. 21-53, Adana.
- BALTACI, B., (2016). “*Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesinde Yer Alan Besmele Tefsirlerinin Özellikleri ve Tefsir İlmi Açısından Değeri*”, Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı, içinde, ss. 399-402. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay.
- EŞKAR, U.S. (1999). *el-Akîdetu fi’llâh*, Ürdün.
- GAZZÂLÎ. (ts.). Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (505/1111), “İlcâmu’l-‘Avâm ‘an ‘İlmi’l-Kelâm,” *Mecmû‘atu Resâili’l-İmâm el-Gazzâlî*, thk. İbrâhîm Emîn Muhammed, el-Mektebetu’t-Tevfikiyye, ts. yy., ss. 319-355.
- HALÎL b. Ahmed. (2003). *Kitâbu’l-‘Ayn*, “ ‘A-b-d” maddesi, III, 83, thk. ‘Abdulhamîd Hindâvî, Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye.
- İBN MANZÛR. (ts.). Ebu’l-Fadl Muhammed b. Mukrim el-İfrîkî el-Mısırî (h.711), *Lisânu’l-Arab*, I-XV, Kahire.
- KARAGÖZ, N. (2014). *Hanefî-Mâturidî Gelenekte Kıyas İçerikli İstidlâl: Hulviyyât Örneği*, Çukurova Ü. SOBE, Basılmamış Doktora Tezi, Adana.
- KARAMAN, H. (2007). Mustafa Çağrırcı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadreddin Gümüş, *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Ankara: DİB Yay.
- LAVIĆ, O. (2002). *Katalog Arapskih, Turskih, Perzijskihi, Bosanskih Rukopisa Gazi Husrevbegove Biblioteke (Catalogue of the Arabic, Turkish, Persian and Bosnian Manuscripts in the Ghazi Husrev-Bey Library in Sarajevo)*, London-Sarajevo.
- POPARA, H. (2001). (ed.) *Katalog Arapskih, Turskih, Perzijskihi, Bosanskih Rukopisa Gazi Husrevbegove Biblioteke (Catalogue of the Arabic, Turkish, Persian and Bosnian Manuscripts in the Ghazi Husrev-Bey Library in Sarajevo)*, London-Sarajevo.
- RÂĞİB. (ts.). el-İsfehânî (v.502/1108), *el-Mufredât fi Ğarîbi’l-Kur’ân*, “ ‘A-b-d” maddesi, s. 319, thk. Muhammed Seyyid Keylânî, Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife.

ŞENER, A. (2014). M. Cemal Sofuoğlu, Mustafa Yıldırım, *Yüce Kur'ân Açıklamalı-Yorumlu Meâli*, İzmir.

TAHÂVÎ. (1995). Ebû Ca'fer (ö. 321 h.), *el-Akîdetu't-Tahâviyye Beyânu Akîdeti Ehli's-Sunne ve'l-Cemâa*, Beyrut: Dâru İbn Hazm.

ULUDAĞ, S. (1993). "Celâl", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, VII, 240, İstanbul: TDV Yay.

ULUTÜRK, V. (1988). *Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor*, İzmir.

ÜZÜM, İ. (2006). "Mücessime", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXI, 449-450, İstanbul: TDV Yay.

YAVUZ, Y.Ş. (2002). "Kürsî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXVI, 572-573, İstanbul: TDV Yay.

YAVUZ, Y.Ş. (2006). "Müşebbihe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXII,156-158, İstanbul: TDV Yay.

YAVUZ, Y.Ş. (2010). "Şefaât", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXVIII, 412-415, İstanbul: TDV Yay.

YURDAGÜR, M. (2011). "Tenzih", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XL, 472, İstanbul: TDV Yay.

İnternet Kaynakları

<https://islamansiklopedisi.org.tr/musebbihe> (09.11.2018)

<https://islamansiklopedisi.org.tr/mucessime> (09.11.2018)

<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/262/255-ayet-tefsiri> (05.08.2018)

<https://islamansiklopedisi.org.tr/celal--tasavvuf> (12.09.2018).

<https://islamansiklopedisi.org.tr/kursi> (12.09.2018).

<https://islamansiklopedisi.org.tr/tenzih> (12.09.2018)

<https://islamansiklopedisi.org.tr/sefaat#2-islamda-sefaat> (12.09.2018).